

Антонов А.В.,
к.е.н., докторант,
Дніпропетровський державний аграрний
університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ВІДМІННОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ

Визначено оптимізаційні моделі соціальних процесів територіальних суспільних систем. Обґрунтовано методологію вивчення економічної політики на основі міждисциплінарного підходу.

Определены оптимизационные модели социальных процессов территориальных общественных систем. Обоснована методология изучения экономической политики на основе междисциплинарного подхода.

The optimization models of social processes of the territorial public systems are certain. Methodology of study of economic policy is grounded on the basis of disciplinary approach.

Постановка проблеми. Інтерес економічної думки до проблем економічної політики й регіональних особливостей її формування та реалізації визначається еволюцією системи наукових знань про суспільство, про закономірності його організації та розвитку. Фактором, що провокує цей інтерес є, з одного боку, глобалізація економіки, яка детермінує доступ населення до суспільних благ. З іншого – ріст регіоналізації суспільного життя, що веде до фрагментації проблем територіального управління, пошуку інструментів регіональної економічної політики, які давали б змогу оперативно вирішувати ці проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В Україні інтерес економічної наукової думки до проблем аналізу економічної політики носить інтегральний характер. Свідченням цьому є праці провідних учених, в яких піднімаються питання в т.ч. соціальної тематики (Д.Богиня, В.Геець, О. Грішнова, Б.Данилишин, О.Кілієвич, І.Кравченко, О.Кучеренко, Е.Лібанова, М.Логунова, І.Лукінов, О.Макарова, В.Онкієнко, С.Пирожков, А.Пойченко, В.Романов, Ю.Саєнко, В.Тертичка, М.Чумаченко, А.Чухно, В.Шахов).

Постановка завдання:

–визначити оптимізаційні моделі соціальних процесів територіальних суспільних систем;

–обґрунтувати методологію вивчення економічної політики на основі міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу.

Моделювання регіональних соціальних процесів територіальних суспільних систем (ТСС) здійснюється на засадах системного аналізу, синергетики, когнітології, законів циклічності їх розвитку. Орієнтирами таких розробок є моделі, побудовані на основі узагальнень, отриманих

вченими у системі економічних, соціологічних, культурологічних, політологічних знань. Мова йде про моделі життєвого циклу соціальних систем та моделі характеру та природи соціальних процесів, а саме: хвильової динаміки (теорії політико-ділового циклу Е.Тафта, реального економічного циклу Г.Менкью, будівельних циклів С.Кузнеца, довгих хвиль М.Кондратьєва); еволюційні (теорія соціокультурної динаміки П.Сорокіна); перехідні (кризові, реформаційні, трансформаційні, революційні); інноваційні (теорія дифузії інновацій П.Друкера), ін.

Гносеологічна роль цих моделей у дослідженнях регіональної економічної політики (РСП) полягає у тому, що саме вони можуть підказати яким чином гранично звузити зону невизначеності регіональних соціальних процесів, як гармонізувати траєкторію їх руху в умовах конкретної ТСС. Методологія моделювання соціальних процесів ТСС з використанням вказаних підходів має міждисциплінарний статус, тобто не є прив'язана до поняття території. Разом з тим, вона набирає ознак регіональності, якщо до уваги приймаються геопросторові координати виміру соціальних процесів.

Так, безвідносно до поняття місця (території) можна констатувати, що вказані моделі дають змогу досліджувати механізми функціонування окремих підсистем ТСС, виділяти характеристики, котрі дають змогу аналізувати фази їх життєвого циклу, проводити аудит соціальних процесів на предмет явища синергетики – підвищеної реакції системи на комбінований вплив низки часткових факторів розвитку. Цікаві висновки можна зробити, якщо звернути увагу на існування математичних залежностей між показниками динаміки ТСС. "Якщо динаміка даного показника відповідає графіку синуса, - пише Ю.Плотинський, то темпи зміни значення показника (швидкість) є подібними косинусу зі зсувом на $\frac{1}{4}$ періоду"[7, с. 5].

В умовах конкретної ТСС особливо велике пізнавальне значення мають моделі життєвих циклів громадського руху, організації, товару, сім'ї, індивіда тощо. На регіональному рівні вони є важливим джерелом знань для аналізу закономірностей становлення інституційних засад розвитку РСП. Нагадаємо, О.Рамштадтом в процесі розробки теорії життєвого циклу громадського руху (в тому числі і того, що протікає в умовах конкретної ТСС) виділено сім фаз процесу розвитку. Перша фаза – латентна (вияв невдоволення, поляризації громадян та влади). Друга – артикуляції проблеми (радикалізації протестного руху), третя – формування руху (заклики до колективних дій), четверта – розробка ідеології (постановка цілей, програми дій, планів зміни системи і її інститутів), п'ята – ріст руху (масовість та інтенсивність дій протесту проти діючих інститутів), шоста – організація (виникнення централізованої організаційної структури з правилами та нормами поведінки), сьома – інституалізація руху (поглинання) громадського руху організацією і перетворення у соціальний інститут. Набуття рухом легального статусу, входження в систему існуючих соціальних інститутів, перетворення у

політичну партію або громадську організацію. Кооперація лідерів із структурами виконавчої або законодавчої влади [7, с. 6]. Інформативними у цьому плані є й інші моделі. Так у теорії життєвого циклу організації І.Адзеса (США) обґрунтовано існування десяти фаз процесу її розвитку (фаза виношування або зародження бізнес-ідеї, фази - немовляча, дитяча, юнацька, розквіту, стабілізації, аристократизму, ранньої бюрократизації, бюрократизації, краху)[9]. У теорії життєвого циклу товару Р.Вернона виділено шість фаз (виявлення потреб і розробка нововведень, впровадження товару на ринок, зростання обсягів його реалізації, етап зрілості – максимальної прибутковості, повне насичення ринку товаром, спад обсягів продаж і прибутку)[5, с. 306]. У теорії життєвого циклу сім'ї демографи визначають чотири фази системи (незаміжнього життя, молодята без дітей, "повне гніздо", "пусте гніздо")[3, с. 105]. У теорії життєвого циклу індивіда вчені зійшлися на позиції виділення восьми періодів віку, зокрема немовлячий – до 1 року, дошкільний – від 1 до 4 років, шкільні роки 5-14, роки юності – 15 – 24, роки найвищої активності - 15 – 44, середній вік 45-64, ранній період старості 65-74, старість – від 75 років. Циклічну природу демонструють й моделі інших соціальних процесів. Кожна з таких моделей може розглядатися в якості факторної щодо загальної моделі регіонального відтворення. До речі, саме з цих міркувань підійшли до вироблення моделі життєвого циклу регіонального продукту Б.Йоханссон та Г Карлссон (Швеція), які ув'язали регіональні зміни в розміщенні виробництва із технологічними стадіями виробництва продукту - на стадії розробки нового виробу існує потреба у робочій силі високої кваліфікації, яка переважно зосереджується в центрі регіону, на стадії масового виробництва – потреба в них падає, при цьому вона зростає в працівниках нижчої кваліфікації. Це, на думку авторів, веде до формування так званого регіонального циклу використання робочої сили [9].

Оскільки соціальні процеси, які відбуваються в межах ТСС, мають різні фази, протікають з різною швидкістю, то стає очевидним, що ні одна з моделей не може повністю описати стан процесів і передбачити їх зміну у майбутньому. У цих випадках вчені звертаються до інструментарію когнітології – міждисциплінарного напрямку досліджень проблем сприйняття, пізнання, розуміння дійсності, а з цим - комп'ютеризації суспільства, розвитку теорії штучного інтелекту. Когнітологічний підхід до дослідження ТСС – це діяльність, пов'язана із аналізом процесу збору, зберігання, обробки, репрезентації знань як у голові людини, так і в комп'ютерній системі. Така діяльність - важлива передумова вироблення ефективної моделі РСП.

У регіональній економіці розгляд моделей соціальних процесів ТСС пов'язаний з подоланням простору. Цей момент кардинально відрізняє ці моделі від розглянутих вище. Він обумовлює розробку моделей з врахуванням специфіки типологічних форм геопросторових процесів, факторів та обмежень. Так, основними типологічними ознаками геопросторових соціальних процесів є: диференціація (симплікація – поява

неподільних у географічному відношенні одиниць, регіоналізація); інтеграція (геопросторова взаємодія, геопросторова агломерація – просторове зрощування декількох поселень у систему з єдиною інфраструктурною підсистемою, спільними проблемами розвитку і функціонування); системоформування (геопросторова структуризація, геопросторове регулювання і управління). Націлюючись на певні функції, ці процеси дають змогу говорити про територіальну організацію соціальної сфери ТСС. Властивості та відношення території – це її географічний потенціал [8, с.11]. Кожен тип геопросторового соціального процесу може бути охарактеризований з допомогою додаткових ознак [6, с.116-120].

Вказані геопросторові соціальні процеси можуть бути описані з допомогою двох видів динамічних моделей: оптимізаційних - вибору найкращого варіанта, найбільш раціонального рішення залежно від критерію оптимальності – мети, цілі; рівноважних (просторової соціально-економічної взаємодії) - забезпечення збалансованості системи, виходячи з дотримання "рівноважності" траєкторії руху геопросторових процесів.

До оптимізаційних моделей соціальних процесів ТСС відносяться [8, с. 23]:

– модель Гуннара Мюрдала (залежність між розвитком бізнесу, обсягами доходів фірм і населення, місцевими бюджетами і регіональною інфраструктурою). В моделі обґрунтовується теза, що чим більш розвинена економіка регіону, тим більші надходження у вигляді податків фізичних і юридичних осіб отримують місцеві бюджети. Це відповідно стимулює фінансування розвитку соціальної інфраструктури регіону. Формуються більш сприятливі умови для ведення економічної діяльності, підвищується інвестиційна привабливість території. Мультиплікатор спрацьовує й у сфері доходів населення (розвинута економіка → висококваліфікована робоча сила → високі доходи → впорядкована і забезпечена соціальними благами територія → імміграція нових поселенців → ріст податкових надходжень у місцеві бюджети і т.д.). Це так звана швецька модель соціалізму;

– модель Херрода-Домара, в якій взаємозв'язок факторів соціального розвитку ТСС має наступну послідовність: район-лідер → високий рівень доходів → приплив робочої сили і капіталу → ріст обсягів податків до місцевого бюджету → розвиток соціальної сфери регіону;

– неокласична модель (зворотна до вищенаведених). Вважається, що нові регіони хоча вирізняються припливом капіталу, однак будують свою політику на використанні дешевої робочої сили ТСС. Це обумовлює залежність по типу: відтік робочої сили → зменшення податкових надходжень у місцеві бюджети → скорочення видатків на розвиток соціальної сфери ТСС).

Щодо моделей просторової соціально-економічної рівноваги соціальних процесів, то їх витoki пов'язані з розробкою вчення про просторову організацію господарства А.Льоша [2, с.63-66]. Проводячи дослідження, автор висунув гіпотезу, згідно якої кожному виду діяльності

відповідає своя межа концентрації (економії на масштабі), і перевищення котрої перекривається ростом транспортних витрат. Як наслідок - вченому вдалося здійснити грандіозний прорив у всій теорії розміщення, котрий забезпечив перехід від точкового до просторового розгляду її предмету (формування регіонів).

В СРСР ідеї даного вчення були використані при розробці концепції територіальної організації суспільства, суть якої зводилася до "територіального поділу праці, розміщення продуктивних сил, регіональних відмінностей у виробничих відносинах, розселення людей, взаємовідносин суспільства і природи, а також проблем регіональної "соціально-економічної політики"[4, с. 26]. Однак на практиці управління споживчим попитом повністю заперечувало ринкові механізми впливу на власність (в т.ч. муніципальну), "працювало" на утвердження виключного контролю держави над цінами. Існувало засилля адміністративних методів (від запровадження інституту прописки до практики оргнабору трудових ресурсів на новобудови країни). Це вело до формування політики директивного централізованого територіального планування й перерозподілу суспільних благ у межах окремих ТСС. Соціальні норми і нормативи, які хоча й виступали в якості базових регуляторів територіального управління, доповнювалися низкою коригуючих регіональних коефіцієнтів. Як результат, модель розміщення перетворилася у квазімодель зрівнялівського типу. Цікаво, що у цьому процесі мала бути задіяна й культура (вірніше "часовий, конкретно-історичний зріз культурного процесу"[4, с. 23]). Згодом, фахівці констатували, що в умовах, які склалися "лише просторово організована культурна інфраструктура (зі всієї множини культурних явищ геосфери) могла бути визначена як особлива територіальна система, інші ж системно-культурні утворення лише починали формуватися"[6, с. 29].

В західних наукових школах основі ідеї вчення просторової рівноваги були розвинуті У.Айзардом та Т.Райнером. Вони долучилися до становлення всієї регіональної науки, під котрою розумілася нова суспільна галузь знань, системний підхід до простору, спосіб вивчення просторового аспекту людської діяльності і його значення для розуміння суспільної поведінки і суспільних форм. Об'єктом вивчення виступали геопросторові взаємозв'язки не лише між людьми і їх діяльністю, але й між людьми і природним або перетвореним географічним середовищем [9]. Теоретико-методологічне забезпечення регіонального аналізу цих взаємозв'язків ґрунтувалося на використанні сукупності економіко-географічних законів, зокрема раціональних територіальних зв'язків, територіальної спеціалізації (диференціації), концентрації (інтеграції), комплексності факторів виробництва, функціонування компонентів суспільно-географічного комплексу, росту мобільності населення, ін. Щодо стану, факторів зміни цих взаємозв'язків, то ці аспекти розглядалися в контексті різноманіття форм власності, правових взаємовідносин між суб'єктами політичного процесу.

Вчення про просторову соціально-економічну рівновагу (взаємодію) є фундаментальним у побудові концепцій регіонального людського та збалансованого (сталого) розвитку.

Висновки. Таким чином, у регіональних економічних дослідженнях сучасний погляд на соціальну політику визначається синтезом наукових знань, які акумулюються в філософії, політології, юриспруденції, економіці, географії, соціології, історії тощо. Методологію її вивчення формує міждисциплінарний підхід, у якому почесне місце займає геосферна парадигма та загальнонаукова концепція соціальності. Фундаментальні положення міждисциплінарного підходу не лише сприяють розвитку регіональних досліджень економічної політики, але й підтверджують слова одного з достойних імператорів стародавнього Риму про те, що в політиці нічого не зроблено, якщо треба ще щось зробити.

Щодо концепції соціальності, то вона має прогресивне значення для розвитку економічної теорії, макроекономічного прогнозування, галузевої економіки та статистики. Особливо значущою стає її роль на фоні глобалізації, оскільки концепція допомагає осмислити зв'язок фактора культури з іншими факторами економічного зростання. Вона здійснює методологічний супровід процесу розбудови соціальної держави, а при потребі - реформування її адміністративно-територіального устрою (в Україні соціально-економічні та адміністративні відмінності територіального поділу обумовлюють колізії в загальній системі державного управління, свідчать про гостру потребу проведення низки соціальних реформ).

Використані джерела інформації:

1. Бех В.П. Соціальний організм: філософсько-методологічний аналіз. – Запорозжє: Тандем - У, 1998. – 186 с.
2. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми: Монографія. – К.: Видавничий Дім „Корпорація”, 2004. - 196 с.
3. Данилишин Б.М., Куценко В.І., Остафійчук Я.В. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства: Монографія. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2005. – 328 с.
4. Дружбинський В. Чи стане Україна державою самоврядних громад?// Дзеркало тижня. – 2005. – 8-14 жовтня. - № 39 (567). – С. 22-29.
5. Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т.1/ Редкол.: С.В.Мочерний (від. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – с. 306-307.
6. Мельник П.В., Максименко І.А., Старостенко Г.Г., Тарангул Л.Л., Фащевський М.І., Демченко М.П. Соціально-економічні процеси: методологія дослідження та управління їхнім розвитком. – Ірпінь: АДПСУ, 2000. – 451 с.
7. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети. Аналітична доповідь. / За ред. З.Варналія. – К.:НІС, 2005. – С. 19
8. Стеценко Т.О. Аналіз регіональної економіки: Навч. посібн. – К.: КНЕУ, 2002. – 116 с.
9. Tafté E.R. Political Control of the Economy. – Princeton, 1978.

Рецензент: Дацій О.І., д.е.н., професор.